

Отримано: 15 вересня 2019 року

Прорецензовано: 8 жовтня 2019 року

Прийнято до друку: 8 жовтня 2019 року

e-mail: krupkalub@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-7(75)-103-105

Крупка Л. О. Дороги Донбасу в художній концепції Сергія Жадана (за романом «Інтернат»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 103–105.

УДК 821.161.2 – 3.09

Крупка Любомир Олександрович,
аспірант, Рівненський державний гуманітарний університет

ДОРОГИ ДОНБАСУ В ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА (ЗА РОМАНОМ «ІНТЕРНАТ»)

У статті на прикладі роману Сергія Жадана «Інтернат» досліджуються особливості осмислення російсько-української війни у сучасній художній свідомості. З'ясовано, що письменник насамперед звертає увагу на територію, яка змінюється через постійний рух центрального персонажа. Показано, що сюжетний хід твору будується на топосі дороги, як способі найширше зобразити колективний портрет мешканців Сходу, окреслити їхні життєві стратегії та ставлення до війни; це питання є своєрідним маркером, що ділить загал на «своїх» та «чужих». Зроблено акцент на еволюції головного героя: від пасивного спостерігача до активного учасника подій.

Ключові слова: топос, дорога, самоідентифікація, війна, Донбас.

Liubomyr Krupka,
postgraduate student, Rivne State University of the Humanities

ROADS OF THE DONBAS IN THE ARTISTIC CONCEPT OF SERHII ZHADAN (BASED ON THE NOVEL “THE ORPHANAGE”)

The article explores the features of comprehension of the Russian-Ukrainian war in contemporary artistic consciousness basing on the novel “The Orphanage” by Serhii Zhadan. It is revealed that the first attention of the author is drawn to the territory that is changing due to the constant movement of the central character. The narrative of the novel is built on the topos of the road, as a way to broadly describe a collective portrait of the inhabitants of the East, outline their life strategies and attitudes to war. In “The Orphanage” the territory of Donbas is described in several dimensions: an integral part of the state, which needs urgent help of all Ukrainians; native land, place of memory and reminiscences; deadlock, lethally dangerous land from which there is no way out. Road in the novel is represented by the following locations: trails, paved road, railway tracks, off-road. On his way, the protagonist – Pasha, a school teacher, meets people of different social status, age, personal experience, political views and moral attitudes, but united by a common desire to survive and return to the familiar world. Each of them has their own vision of war. This issue is a specific marker that divides the people into “ours” and “others”. In the beginning of the novel, the protagonist avoids the choice and adheres to the position of a passive observer; however, overcoming the lethally dangerous road, getting to know the inhabitants of the East and getting to know his nephew in a new way, Pasha learns to take responsibility. A special place in the character system is Sasha's image. He is a representative of the youngest generation, although he is brought up in the orphanage, but unlike the rest of the characters, he has a family consciousness and a clear pro-Ukrainian position.

Key words: topos, road, self-identification, war, Donbas.

Постановка проблеми. Про сучасну російсько-українську війну написано багато книг. Кожна з них має свою мистецьку та суспільну цінність. Зазвичай у таких творах відтворюються воєнні реалії та долі людей: жертв, очевидців та учасників подій. У романі «Інтернат» Сергія Жадана все по-іншому. Насамперед письменник звертає увагу на територію, яка змінюється через постійний рух центрального персонажа.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Твір Сергія Жадана відразу став літературною подією. У книзі «Гібридна топографія» Ярослав Поліщук вказує на три чинники, що сприяли популярності роману: тема війни, постаць автора та топос Сходу України [4, с. 161]. Літературознавець Євгеній Стасіневич акцентує увагу на динамічній моделі розвитку подій у творі: «дійти, забрати, десь переночувати, щось поїсти, повернутися додому» [6]. У праці «Чорний романтик Сергій Жадан» Іван Дзюба наголошує на оригінальності стилю, назвавши його «чорним романтизмом» [2, с. 40]. Оксана Пухонська в монографії «Літературний вимір пам'яті» розглядає локацію інтернату у символічному ключі, стверджуючи, що «це насамперед характеристика сучасного Донбасу, позбавленого родинних, національних, історичних цінностей» [5, с. 255]. Проте згадані рецензії не вичерпують дослідницького потенціалу тексту Сергія Жадана.

Мета і завдання дослідження: проаналізувати мотив дороги, як вагомого естетично-психологічного чинника у розгортанні сюжету, кодифікації героїв та моделюванні системи цінностей.

Виклад основного матеріалу. У романі С. Жадан проводить героя символічною дорогою внутрішніх змін, котрі відкривають нові виміри ідентичності. Дорога в романі представлена стежками, асфальтом, колямами, бездоріжжям. Велика кількість ледь протоптаних стежок символізує широкий спектр вибору головного героя. Це стежки «від» і «до» – від однієї мети до іншої. Саме одна така стежка веде від вокзалу до Інтернату, по якій рухаються люди на чолі з Пашею. Асфальт, як широка тверда дорога з розгалуженою сіткою автомагістралей з'єднує населені пункти, дає можливість залишитись чи покинути територію Донбасу. Такою дорогою курсують місцеві автобуси та маршрутні таксі. Залізничні колії тягнуться невідомо куди і невідомо де закінчуються, залишаючи за собою лише малі та великі занедбані станції, де часто опиняються герої роману. Топос бездоріжжя – визначальний у творі, поля, ліси, галявини складають значну частину території, яку долає головний герой. Неструктурована місцевість дезорієнтує персонажів, оприявлюючи їх життєву безвихідь, що переросла в апатію та байдужість: «Хочеться сісти й відпочити. Щоб нікого не бачити. Щоб нікого не чути. Щоб забути всі ці звуки й запахи. Забути вокзал, забути автобус, розбиту дорогу, місячні пейзажі за вікном, нещасних подорожніх, що бредуть січ-

невими полями, чорний простріляний наскрізь ліс, темні будинки, налякані голоси, вікна, за якими немає жодного життя, перехрестя, за кожним із яких на тебе може чекати смерть» [3, с. 321].

Дорога головного героя розпочинається із автобусної станції. Уже з перших кроків з'являється тривожний настрій, спровокований гнітючою тишею звичай людного місця: «Щось не так, думає він, щось тут не так. Жодної живої душі, жодного голосу. Навіть локомотивів не чути. Навіть торгівлі немає. Темно-синій сніг підтікає водою, погода мало не плюсова, але небо в хмарах, волога висне в повітрі, іноді переходячи в ледь відчутний дощ, далі на колесах стоїть туман, і в цьому тумані не чути ні голосів, ні кроків» [3, с. 14]. З розвитком дії тривога наростає: автобус під'їжджає до блокпосту. Військові в темних касках стоять біля бетонної загорожі, їхня брудна форма навіює страх. Автор акцентує увагу на похмурій атмосфері через символіку пошарпаних прапорів невизначеного кольору: війна триває довго, синьо-жовті барви розмив дощ та випалило сонце, і, як стяг набув сірого кольору, так і навколишній світ все втратив чіткість: неможливо чітко класифікувати людей на ворогів та однодумців, неможливо чітко окреслити державні кордони. Навколо панує хаос. Пашу обступають військові, вимагають документи, лаються та поведуться агресивно, відповідно реагують і цивільні, перетворюючи формальності на бурхливе з'ясування стосунків. Головний герой опиняється в ситуації незахищеності: кожен його крок жорстко контролюється, піддається сумнівам ідентифікації особи та здійснюється постійний тиск. Саме з автобусної станції Паша починає розуміти ситуацію в якій він опинився.

Відтак головний герой залишається на узбіччі. Весь його подальший шлях складається з асфальту, витоптаних стежок, польових доріг. Повз нього проїжджають автобуси, джипи, військові вантажівки з неідентифікованими прапорами. Сергій Жадан постулює позицію головного героя на початку тексту, як спостерігача, не включеного у суспільно-політичний процес. Проте цей рух змушує Пашу задуматися над подіями, які навколо нього відбуваються. Дивлячись на солдат, він прагне з'ясувати, принаймні для себе, хто з них добровольці, хто регулярна армія, що захищають одні, а що – інші. Паша – шкільний вчитель, і йому складно прийняти, що будівля освіти стає складом для зброї, а рідне селище перебуває під контролем військових.

Дорога, яку він повинен подолати, набирає обертів, захоплюючи головного героя у вир суспільно-політичних подій. Заклади освіти перетворюються на казарми військових, таким чином нівелюється функція шкіл, які не мають змоги навчати учнів. У свою чергу навколо автобусної станції розгортається широка мережа дрібних барів, де кожен військовий ділиться своїми «подвигами» з невибагливим контингентом закладу. Представники різних верст суспільства обговорюють політичну ситуацію Донбасу, даючи власну інтерпретацію подальшого розвитку подій.

Сюжетний хід твору будується на топосі дороги, як способі найширше представити мешканців Донбасу та окреслити їхні життєві цілі. На своєму шляху герой зустрічає різних людей, в кожного з них своє ставлення до війни, військових та вирішення конфлікту. Це питання є своєрідним маркером, що ділить усіх на «своїх» та «чужих». Кожен із «своїх» чи «чужих» відстоює власні інтереси та вступає в дискусії щодо суспільно-політичних проблем регіону. Саме це часто стає причиною конфліктів та ворожого ставлення до один одного.

Особливе місце в системі персонажів посідає образ Пітера – журналіста, який розповідає світові, що відбувається на Донбасі. Він може багато чого пояснити головному герою, поділитися життєвим досвідом, дати слушні поради, зокрема забрати батька з селища, поки ще влада не змінилася. Пітер – тип невід'ємного учасника суспільнозначущих подій, функція якого – донести до світової спільноти об'єктивну інформацію. Він прагматичний у своїх думках і детально аналізує події, що відбуваються на Донбасі. Постає таксиста-ігуани ілюструє тип людей, для яких не існує непереборних перешкод та безвихідних ситуацій. Він розповідає останні новини з життя Донбасу, проте сам байдуже ставиться до того, що відбувається навколо, його навіть мало цікавлять мертві тіла, що лежать обабіч дороги. Таксист піклується лише про власну безпеку. Інстинкт самозбереження – домінуюча риса характеру, яка рухає його вчинками та діями.

Наступною локацією, де опиняється головний герой, є залізничний вокзал, будівля якого яскраво ілюструє травматичність та невизначеність подій, що розгортаються на цій території. «Вокзал фарбований у жовте, але під дощем фарба стала темною, важкою. Державні прапори з колон завбачливо зняли: розуміють, що армія місто залишає, краще не нервувати тих, хто сюди зайде слідом. При колонах кошики для сміття, переповнені яскравими обгортками та пластиком. Згори, на порожніх пляшках з-під коли, зависло кілька закривавлених бинтів. Кров теж яскрава» [3, с. 60]. Це тимчасовий прихисток жінок та дітей, які прагнуть втекти від небезпеки. Чоловіків дуже мало, тому Паша завжди перебуває під пильним контролем військових, що на кожному кроці перевіряють його документи. На цій транзитній території головний герой зустрічає великий натовп безпорадних людей. Ситуація змушує їх шукати інший шлях порятунку, ніж залізниця, тому вони долають велику відстань пішки. На цьому шляху автор показує людей різного соціального статусу, віку, особистого досвіду, політичних поглядів та моральних установок, проте об'єднаних спільним прагненням – вижити і повернутися у свій звичний світ. Кожний з них бореться власними методами. Жінка в розкішній шубі всіма силами захищає валізу, ставлячи матеріальне понад усе навіть у ситуації смертельної небезпеки. Маленька дівчинка Аннушка ні на крок не відходить від мами, керована страхом загубитися. Вишукано вбрана жінка несе великий мішок з коштовностями, сподіваючись завдяки їм розпочати нове життя. Старий чоловік усіяло підтримує дівчинку-підлітка, жертвуючи власними інтересами. Молода блявка впевнено крокує з пачкою цигарок в руці, збайдужіла до подій, що відбуваються навколо. Всі ці люди мають спільну мету – вийти за межі вокзалу та почати нове мирне життя. Кожен з них вплетений у сіті дороги, вибудовує свої шляхи, йде манівцями, рухається бездоріжжям, складає маршрути. Всі ці люди залучені в єдину матрицю топосу вокзалу, що генерує обмеженість їхнього пересування та самоідентифікації.

Територія інтернату – кінцевий пункт призначення героя, видається йому мертвою зоною, де, як і всюди, панує хаос та анархія: «На металевих воротах новий замок, навколо нього намотано довгий ланцюг. Фарбою на воротах написано: «Діти». /.../ Жодного вогню, жодного голосу. Вивіска вицвіла, хоча прапора над ганком уже немає» [3, с. 116]. Проте життя тут триває завдяки двом дорослим, що і у ситуації смертельної небезпеки залишилися із вихованцями, і на грані можливого забезпечують та захищають дітей – майбутнє покоління. Доглядальниця Ніна та фізрук Валера – уособлення нетипового Сходу, тому вони перебувають у опозиції до місцевих жителів, що прагнуть своєрідної сатисфакції. Чоловік не покидає інтернату, адже любить свою роботу та дітей. І саме це почуття є джерелом безстрашності, з якою він протистоїть ворожо-

му оточенню. Образ Ніни виростає у творі до морального символу Донбасу. Хоча вона, так само як і Валера, ностальгує за «тою країною», в якій почувалася впевнено і безпечно, проте, на відмінну від колеги, має активну громадянську позицію: відверто звинувачує місцевих жителів: їхня пасивність щодо важливих проблем в країні, на її думку, і спровокували війну. Зустріч із цими жертвовими вчителями стає каталізатором змін головного героя. Він розуміє, що, подолавши зворотній шлях, знову зануриться у своє попереднє життя, однак ця думка викликала у нього не звичну байдужість, а занепокоєння. Нічого не зміниться, якщо пасивно спостерігати за тим, що відбувається навколо

Найважливіша частина шляху до самоідентифікації героя пов'язана із рухом у зворотному напрямку: з інтернату, через бездоріжжя до вокзалу, а потім – через блокпости до рідного дому. Важливим у цьому контексті бачиться те, що Паша повертається не один. «Швидко рухаються ламаною дорогою. Минають обгорілу арматуру, минають розбомблену зупинку. Проходять магазин, лишають позаду колодязь. Починається вулиця. Дога, безкінечна, тісно збудована. Цегляні будинки, гаражі, флігелі. Дірявий від осколків шифер. Приватний сектор. З обох боків тягнуться труби газогону» [3, с. 162]. Він долає шлях разом з племінником, який відіграє вирішальну роль у зміні світогляду Паші, ставши для нього другом та порадиником. Саша добре обізнаний у всьому, що відбувається навколо, тому діє послідовно і методично. Він знає, що почали горіти склади і потрібно поспішати, щоб вогонь не перегордив їм дорогу. Саша – представник наймолодшого покоління, яке тверезо аналізує події, що відбуваються на Донбасі, більше того, чітко бачить причини війни. Він звинувачує місцевих у байдужості: коли зривали державний прапор, всі мовчки стояли і дивилися, позбавляючи у такий спосіб своїх дітей майбутнього. Оксана Пухонська слушно вказує на оригінальність авторського підходу до осмислення воєнних подій: «Його версія травми – це апатичність соціально активного покоління до стратегічно важливих подій, які, зрештою, визначають їх подальшу долю. Герої роману – типи, які тримаються осторонь сьогодення, як й історії загалом» [5, с. 256]. Хоча Саша є ще дитиною, але уже має сформовану психіку, чіткі життєві орієнтири та громадянську позицію, на відміну від свого дядька, який невпевнений у діях та емоціях.

Символіка дороги пов'язана з проблемою пошуку власного життєвого простору у широкому контексті Донбасу. «Цей загадковий Схід», як його називає дослідник Ярослав Поліщук, «тривалий час описували загальниками та стереотипами, аж доки на теренах Донбасу вибухнула війна» [4, с. 163]. У «Інтернаті» ця територія зображено полісемантично. Для українців – невід'ємна складова держави, що потрапила у небезпеку і потребує невідкладної допомоги: «Кому потрібні протизастудні засоби в місті, яке обстрілювалось важкою артилерією і яке ось-ось мали здати? Але це нікого не зупиняло: цілі колони і далі пропивалися з материка до оточених, іноді цілком очікувано потрапляючи під обстріли. Хоча зрозуміло було, що місто здадуть, що державні війська змушені будуть відійти, забравши з собою прапори Пашиної країни, і що лінія фронту так чи інакше відсунеться на північ, до станції, а отже, і смерть стане ближчою на якийсь десяток кілометрів» [3, с. 17]. Для персонажів – це рідний край, місце пам'яті та спогадів. Символіка Донбасу пов'язана також з обмеженістю його територій та позбавлення мешканців свободи вибору. «Ґрунт, на якому виростає богемний протест молодих, – зауважила Тамара Гундорова про героїв Сергія Жадана, – постмодерністська ситуація безбатьківщини й бездомності» [1, с. 27]. У творі неодноразово з'являються групи людей, які змушені переходити з одного місця на інше, але насправді вони пересуваються по колу, не розуміючи, що виходи перекриті. Кожен їхній рух супроводжується сумнівом та невпевненістю, під впливом страху через можливість недосягнення поставлених цілей.

Так, головний герой вирушає у небезпечну подорож, щоб повернути племінника у сім'ю, але приймає це рішення під зовнішнім тиском. На початку Паша зображується слабким, слухняним, безініціативним. Він – вчитель української мови, але не любить ні свою професію; ні предмет, який викладає; ні дітей, яких навчає. «Цей шлях – мотив дорослішання героя, символічного самоусвідомлення мешканців регіону в умовах фізичної й ідеологічної війни за пам'ять минулого і творення сучасності» [5, с. 255]. Племінник допомагає йому розібратися в багатьох життєвих ситуаціях, зрозуміти хто є хто у цьому конфлікті та сформуванню уявлення про майбутнє свого краю. Паша відчуває свою відповідальність перед племінником та батьком. Бажання взяти під опіку своїх рідних стає каталізатором змін у сприйнятті головного героя. Дорога змінює Пашу, вчить бути відповідальним; вийти зі своєї «зони комфорту» і озирнутися навколо; оцінити, як змінилося його місто і що він може зробити, щоб наблизити перемогу: «Всім хочеться повернутися додому, всі люблять повертатись» [3, с. 334]. Таким чином, головний герой переживає психологічну еволюцію з інфантильної особи в цілісну індивідуальність, котра спроможна захистити своїх рідних та зайняти державницьку позицію у час суспільно-політичних трансформацій.

Висновки. У художній стратегії роману Сергія Жадана мотив дороги набуває множинних вимірів і символічних змістів. Подорож головного героя стає дорогою до себе, пізнанням власної сутності і екзистенційних вимірів людини в ситуації ціннісного і пошуку життєвих перспектив. У такий спосіб розставлено авторські акценти у трактуванні війни як кризи ідентичності.

Література:

1. Гундорова Т. Симптоматика «хворого тіла». *Критика*, 2010. Ч.7-8. С.24-28.
2. Дзюба І. Чорний романтик Сергій Жадан. Київ: Либідь, 2017. 112 с.
3. Жадан С. Інтернат. Чернівці: Меридіан Чернівці, 2017. 336 с.
4. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – XXI, 2018. 272 с.
5. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті. Київ: Академвидав, 2018. 304 с.
6. Стасіневич Є. «Інтернат» Жадана: дорога до тихого дому. URL <http://archive.chytomo.com/news/internat-zhadana-doroga-dotihogo-domu> (дата звернення: 01.09.2019).